

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН Ч. АЙТМАТОВ атындагы ТИЛ ЖАНА
АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б. Н. ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 10.17.547.

кол жазма укугунда
УДК 81:367.625.41:811.512.154(575.2)(04)

Борукулова Гулсада Шерматовна

**Англис инфинитиви жана анын кыргыз тилиндеги
функционалдык шайкештиги**

Адистиги 10.02.20 – тектештирме - тарыхый, типологиялык жана
салыштырма тил илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек 2018

Диссертациялык иш Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин Компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыштар кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: филология илимдеринин кандидаты, доцент
Абдыкаимова Орункан Сатарбаевна

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору,
профессор Зина Караева;
филология илимдеринин кандидаты, доцент
Шаршенова Раушан Малаевна

Жетектөөчү мекеме: Ж. Баласагын атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин лингвистика жана маданий аралык байланыштар кафедрасы. Дареги: 720033, Бишкек ш., Турусбеков көчөсү, 116

Диссертациялык иш 2018-жылдын 2-ноябрында саат 10:00 Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтунун, Ош Мамлекеттик университетинин, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия славян университетинин алдындагы филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д 10.17.547 (<http://dc-aytmатов-ilim.tk>) диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Дареги: Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а

Диссертациялык иш менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а), Ош мамлекеттик университетинин (723500, Ош шаары, Ленин көчөсү, 331) жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия славян университетинин (720000, Бишкек шаары, Киев көчөсү. 44) илимий китепканаларынан таанышууга болот.

Автореферат 2018-жылдын 1-ноябрында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин
кандидаты, доцент

Конурбаева Р.Э.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу төмөнкүдөй бир нече факторлор менен шартталган: 1) ар кандай түзүлүштөгү тилдерде инфинитив түшүнүгүнүн типологиялык грамматикада маңызына, статусуна жана мазмунуна бирдей эмес мааниде аныктамалардын берилиши; 2) кыргыз тилине ар кандай лексикалык-грамматикалык каражаттар менен берилүүчү жана англис тилин эл аралык пикир алышуунун тили катары үйрөнүп жаткан кыргыздарда олуттуу кыйынчылыктарды туудурган англис инфинитивинин түзүлүшүнүн татаалдыгы жана көп функционалдуулугу; 3) англис инфинитивинин категорияларынын алкагында бирдей функционалдык-семантикалык жана коммуникативдик-кептик мазмуундагы эки түрдүү структурадагы, ар кыл мүнөздөгү эки тилдеги фактылардын шайкештиктери - дал келбөөчүлүктөрүнүн иликтенбегендиги; 4) кыргызча-англисче кош тилде ой жүгүртүүдө жана сүйлөөдө тилдер аралык интерференциянын жана ар кандай болжомолдоолорду алдын алуу максатында кыргызча ой жүгүртүүнүн көз карашы менен англис инфинитивине ар тараптуу анализ жасоонун маанилүүлүгү; Ошондой эле, инфинитив англис тилинин лексикалык-грамматикалык системасында ири компонентти түзүп, аны өздөштүрүүдө кеп ишмердүүлүгүнө ээ болуу жолундагы керектүү звено катары эсептелип, кыргыз жаштарын маалыматты кабыл алуу жана берүүнүн баалуу каражаттарынын эң эле өнүмдүү классы менен куралдандырат.

Изилдөөнүн объектиси – англис инфинитивинин грамматикалык категориясы жана анын кыргыз тилиндеги эквиваленттери.

Изилдөөнүн предмети – англис тилиндеги этиштик инфинитивдин грамматикалык формаларын жана типтерин кыргыз тилинде ой жүгүртүү жана кыргыз тилинде трансформациялоо көз карашы менен кароо.

Диссертациянын темасынын ири программалар жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Иш демилгелүү иштердин бири болуп эсептелет.

Диссертациянын максаты болуп, англис инфинитивинин кыргыз тилиндеги ага шайкеш келген тилдик бирдиктерин ар тараптуу функционалдык-салыштырып изилдөө эсептелет.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй **конкреттүү маселелерди** чечүү пландаштырылган:

- англис инфинитивинин маңызын кыргыз тили жана менталитети көз карашы менен аныктоо;
- инфинитивди типологиялык жана тектештирме-тарыхый планда изилдөөнүн этаптарын жана моделдерин карап чыгуу;
- ар кандай түзүлүштөгү тилдерде инфинитивди аныктоо жана түшүндүрмө берүүдө талаш-тартыштуу проблемаларды (маселелерди) таап чыгуу;
- окумуштуу-түркологдордун жана кыргыз тилин таанытуучулардын «инфинитив», «кыймылдын аты» (кыймыл атооч) түшүнүктөрүнө жана алардын типологиясына көз караштарын анализдеп чыгуу;
- англис инфинитивин салыштырып анализдөө менен тилдин изоморфтук жана алломорфтук универсалийлерин изилдөө жана моделдештирүү;
- англис инфинитивинин негизги функционалдык типтерин жана алардын кыргыз тилине берилишинин ыкмаларын мүнөздөп берүү;
- инфинитивди салыштырма деңгээлде кароо менен андагы изоморфдук, алломорфдук тилдик универсалийлердеги кубулуштарды табуу жана моделдерин беруу.

- эки тилдин шайкеш келген фактыларын лингводидактикалык аспектиде сүрөттөп берүү;
- инфинитив катышкан синтаксистик татаал англис конструкцияларын кыргыз тилине натыйжалуу жана жөндүү которуунун методикасын иликтеп чыгуу жана негиздеп берүү.

Алынган жыйынтыктардын жаңылыгы, биринчиден, англис категориясынын кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктеринин бардык типтерин чагылдыруучу инфинитивдин билингвалдык (эки тилдеги) модели иштелип чыкты; **экинчиден,** англис инфинитивинин бардык кыргызча эквиваленттери сүйлөө речинен жана адабий чыгармалардан алынган материалдарда сүрөттөлүп берилди; **үчүнчүдөн,** кыргыз тилиндеги кыймыл атоочтун категориясы англис инфинитивинин башкы эквиваленти жана аналогу катары мүнөздөлдү; **төртүнчүдөн,** түрк тилдеринде инфинитивдин жоктугу тууралуу идеянын пайдасына кошумча далилдер келтирилди жана **бешинчиден,** англис инфинитивинин кыргыз тилиндеги баардык функционалдык-семантикалык эквиваленттери (кыймыл атооч, атоочтук, чакчыл этиш, багыныңкы сүйлөмдөр ж.б.) табылып, сүрөттөлүп берилди.

Изилдөөнүн методдору. Иш процессинде төмөнкүлөр пайдаланылды: 1) эмпирикалык методдор: байкоо жүргүзүү, топтоо, системага салуу, классификациялоо, фактыларды келтирүү, лингвистикалык жактан эксперимент жүргүзүү (калтырып кетүү, коюу, ордун алмаштыруу, кайрадан түзүү, бирдиктердин ордун которуштуруу), бир тилден экинчи тилге которуу ж.б.; 2) теориялык методдор: анализ, синтез, сүрөттөп берүү, аналогия, салыштыруу, тектештирүү, модель түзүү, оппозитивдик метод ж.б.

Иштин практикалык маанилүүлүгү. Иштин жыйынтыгы жана жоболору кыргыз тилдүү аудиториялар үчүн түзүлүүчү англис тилинин грамматикасы боюнча окуу китептин “Этиш” бөлүгүн түзүүдө колдонулушу мүмкүн, англис жана кыргыз тилдеринин тектештирме типологиясы боюнча жождордун лекциялык курсун түзүүдө жана жождордун чет тилдери факультетинин студенттери жана магистрлеринин салыштырма грамматика боюнча магистрдик, квалификациялык жана курстук иштерин жазуусунда негиз болуп берет.

Коргоого сунушталуучу жоболор:

1. Инфинитив түрк тилдеринде, анын ичинде – кыргыз тилинде аналогу жок англис тилинин структурасындагы маанилүү категория болуп саналат. Бирок, ага карабай, англис инфинитивинин семантикасы жана функциялары кыргыз тилинде ар түрдүү лексикалык-грамматикалык каражаттар менен адекваттуу берилет.

2. Кыргыз тилинде этиштин бардык формалары аныкталган жана ар дайым кыймылдын абстракттуу идеяларын камтый бербейт. Англис инфинитивинин негизги эквиваленти катары кыймыл атооч жакталып, жөндөлүп жана дискурста конкреттүү-контексттик мааниге ээ болуу менен өзүнө ар кандай мүчөлөрдү жалгай алат.

3. Англис инфинитивинин негизги функционалдык эквиваленти болуп экинчи жактагы буйрук ыңгайды билдирген этиштин формасы жана кыргыз тилиндеги ар кандай лексикалык-грамматикалык каражаттар саналат – кыймыл атоочтор, атоочтуктар, чакчылдар, чакчыл түрмөктөр, багыныңкы сүйлөмдөр (татаал синтаксистик конструкцияларда) жана атайын сүйлөмдөр.

Изилдөөчүнүн жеке салымы анын теманы тандоосу, фактылык материалды топтоосу, системага салуусу жана интерпретациялоосу, анын тилдик ар кандай негиздер жана критерийлер боюнча классификациялоосу, англис тилиндеги материалдардын бөлүгүн кыргыз тилине которуунун

конкреттүү ыкмаларын иштеп чыгуусу, ошондой эле англис инфинитивинин кыргыз тилиндеги тийиштүү грамматикалык категорияларын белгилөөлөрүндө турат.

Иштин апробацияланышы. Иштин жоболору, жыйынтыктары жана материалдары диссертант тарабынан Б.Н. Ельцин атындагы КОСУнун (2013-2014-жж.) профессордук-окутуучулар курамынын жыл сайын өткөрүлүүчү илимий-практикалык конференцияларында, БГУнун жыл сайын өткөрүлүүчү илимий-методикалык конференцияларында (2014-2015-жж.), Аль-Фараби атындагы КазМУ чет тилдеринин окутуучуларынын эл аралык конференцияларында (Алматы, 2014-ж.), ошондой эле англис тили мугалимдеринин Альянсынын республикалык симпозиумунда (Бишкек, 2011-ж.) баяндамалар жасалган, ошондой эле лицензияланган филологиялык илимий басылмаларда РИНЦ (Илимий цитата келтирүүнүн россиялык индекси) Кыргызстан жана Казакстанда 8 илимий жана илимий-методикалык макалаларда чагылдырылган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациянын мазмуну жана негизги жоболору 11 басылмада, анын ичинде 4 – КР ЖАК сунуштаган басылмаларда, изилденген иш боюнча монографияда чагылдырылып берилген.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Изилдөө киришүүдөн, бир теориялык баптан, эки изилдөөчүлүк баптардан, жыйынтык жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Ар бир бап кыскача жыйынтыктар менен аякталат. Диссертациянын толук көлөмү 202 беттен турат. Диссертациялык ишти изилдөөдө 164 аталыштан турган библиографиялык булактар колдонулду.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө теманын актуалдуулугу, максаты, чечилүүчү маселелер, анын изилдөө ыкмалары, иштин илимий жаңычылдыгы, практикалык мааниси жана иштин коргоого сунушталуучу жоболору, ошондой эле иштин апробациясы, басылмаларда чагылдырылышы, түзүлүшү жана көлөмү берилген.

Биринчи бапта **“Тил илиминдеги этиштик инфинитивди изилдөө”** темасы каралат. Этиштик инфинитив кубулушун изилдөө үчүн: *биринчиден*, изилдөөнүн метатили катары тилди тандап алуу максатка ылайык келет, анткени ал англис жана кыргыз тилинин шайкештигин изилдөөнүн фактыларын келтирүүдө тигил же бул тилге басым жасабоого тийиш; *экинчиден*, этиштик инфинитив кубулушунун тил илиминде сунушталган дефинициялардын көп түрдүүлүгүнүн ичинен биз тектештирип жаткан англис тили жана кыргыз тилиндеги грамматикалык системалар үчүн туура келүүчү көлөмдүүрөгүн жана ошол эле учурда тагыраагын тандоо, айтылган грамматикалык системаларды түздөн-түз бирдей абалга келтирүүдө тектештирүү анализин жасоо процессинде функционалдуу колдонуу каралат.

Тилдин жалпы теориясынан алып караганда этиштик инфинитивдин эн эле тагыраак, көлөмдүүрөөк жана ийгиликтүү алынган дефинициясын академиялык жана илимий “Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүктүн” авторлору беришет: «Инфинитив (лат. *Infinitivus* – белгисиз) (белгисиз форма, эск. – белгисиз ыңгай) – *флексивдүү жана агглютинативдүү тилдерде* болуучу жана баяндоочту берүүчү, ошондой эле сүйлөмдүн баш мүчөлөрүнүн позицияларындагы предикаттын маанисин берүүчү этиштин финиттик эмес формасы (вербоид)».

Жогоруда этиштик инфинитивге берилген аныктамада инфинитив кубулушунун флексивдүү эле эмес, агглютинативдүү дагы тилдерде боло

тургандыгына басым жасалат. Кыргыз тилинин грамматикалык системасында этиштик инфинитивдин жоктугу, ордуна башка сөздөр анын маанисин берерин эске сала кетели: кыргыз этишинин формасы катары буйрук ыңгайдын жекелик санынын 2-жагы болуп берет (*отур* – садись, *ырда* – пой, *токто* – стой); ошондой эле «кыргыз тилинде инфинитивге семантикасы боюнча кыймыл атооч шайкеш келет, т. а. -уу, -үү, -оо, -өө мүчөлөрүнүн жардамы менен уңгудан же негизден түзүлгөн этиштин өзгөчө туунду формалары: *жаз* – *жазуу* (писание), *кел* – *келүү* (прибытие), *башта* – *баштоо* (начинание), *иште* – *иштөө* (работать), *оку* – *окуу* (чтение)» [Ахматов, Давлетов, Жапаров, Захарова, 1975:82].

Байыркы англис мезгилинде *to* предлогу инфинитив менен биргеликте колдоно баштайт. Бул предлог байыркы англис тилинде барыш жөндөмөсүнүн формасынан (*work-to work, eat-to eat, drive-to drive*) келип чыккан инфинитивдик формалардан алынгандыктан, барыш жөндөмөсүнүн суроосуна жооп берген. Азыркы англис тилинде «атооч жөндөмөсүнүн формасынан келип чыгуучу инфинитив *to* бөлүкчөсү жок колдонулат» [Грузинская, Черкасская, 1956: 132].

Инфинитивдин атоочтук жана этиштик белгилери сүйлөмдүн түзүлүшүндө алардын синтаксистик функцияларды аткаруусунда көрүнөт. Ошентип инфинитив сөз түркүмүндө атоочтун маанисинде синтаксистик позицияны ээлеп - ээ, тике толуктооч, же татаал негизги баяндоочтун предикативдик мүчөсү катары синтаксистик позициясын ээлей алат. Мисалы,

1. Инфинитив синтаксистик позициясында ээнин ордун ээлейт:

To speak much was not necessary. – Көп сүйлөштүн зарылчылыгы жок болчу.

2. Инфинитив тике толуктоочтун синтаксистик позициясын ээлейт:

My sister asked me to go there with her. – Эжем мени өзү менен бирге ал жакка барып келүүсүн суранды.

Заттын белгилерине ээ болуу менен инфинитивсемантикалык белгилерди актуалдаштырып, сүйлөмдө сөз түркүмдөрүнө тийиштүү болгон сын атоочтун, тактоочтун, анологдук жол аркылуу зат атоочтун синтаксистикпозицияларына ээ боло алат. Мисалы,

3. Инфинитив баяндоочтун позициясында:

Her duty is to answer all letters. – Анын милдети - бардык каттарга жооп берүү.

4. Инфинитив аныктоочтун синтаксистик позициясында:

He has no desire to be appointed to this post. – Ал өзүн бул кызмат ордуна дайындалышын каалабайт.

5. Инфинитив бышыктоочтун синтаксистик позициясын ээлейт:

I'll go there at once so as not to be late. –

Мен ал жакка кечикпеш үчүн азыр эле барам.

6. Инфинитив татаал толуктоочтун курамында:

I don't want you to go there. – Мен сиздин ал жакка барышыңызды каалабайм.

Инфинитив татаал баяндоочтун курамына кирүү өзүнүн этиштик-процессуалдык белгилерин модалдык этиштен жана инфинитивден туруп – татаал модалдык баяндооч (Complex Model Predicate), же кыймылдын башталышын, улантылышын же аякталышын билдирүүчү фазалык этиштен, жана инфинитивден туруп – татаал баяндоочтук чагын (Complex Aspective Predicate) көрсөтө алат. Мисалы,

7. Инфинитив татаал модалдык баяндоочтун курамында:

He must work very hard. – Ал көп иштеши зарыл.

Этиштик инфинитивди салыштыруу (герман-түрк) тил илиминде изилдөө. Англис жана кыргыз тилдерин салыштыруу менен, биз салыштыруунун классикалык мисалына ээ болобуз. Биринчиден, биз англис инфинитивинин аспектисинде синхрондук шайкештикти кыргыз тилиндеги тилдик каражаттардан карайбыз. Экинчиден, жогоруда белгилей кеткендей эле, биз генетикалык жактан байланышы жок ар кандай тилдик типтерге таандык болгон: англис жана кыргыз тилдерин анализге алабыз. Үчүнчүдөн, эки типологиялык жактан ар түрдүү структурадагы тилдерди салыштырып изилдөөдө, аналитикалык англис жана агглютинативдик кыргыз тилинде тилдердин грамматикалык категорияларынын принциптерине таянып, салыштырылып жаткан тилдердин грамматикалык түзүлүшү жагынан дал келген келбеген моменттерин таап, мисалдарды келтиребиз жана колдонобуз. «... Тилдин системасы үчүн принципиалдуу мааниге ээ категориялык айырмаларга маани берүү зарыл. Грамматикалык маанилерди берүүнүн мүнөзү тилди анализге алууда эске алынууга тийиш, бирок тигил же бул группадагы тилдердин типтери жөнүндө маселени чечүүдө алардын тереңдетилген формаларына о.э. категоризациялоо формасына кайрылууга туура келет» [Ярцева, 1981: 12–13; ср.: Misthel, 1958: 62–63].

Кыргызстандын, Казакстандын, Татарстандын жана Өзбекстандын окумуштуу-типологдорунан таандык болгон герман – түрк тилдерин салыштыруу жөнүндөгү эмгектеринде герман инфинитиви менен түрк тилдеринде тил каражаттары функционалдык жактан тикеден тике шайкеш келбейт, анализ кыйыр маанисинде чектелүү түрдө гана берилет деп айтылат. Алардын айрымдарын карап көрөлү. Мисалы, Дж. Буранов өзүнүн англис жана түрк тилдеринин (өзбек, казак, каракалпак, кыргыз жана түркмөн) салыштырма типологиясы боюнча фундаменталдык монографиясында этиштин лексикалык которулуш ыкмаларынын көптүгү түшүнүгүн берүү маселесин козгойт. Англис жана түрк тилдериндеги көптөгөн этиштер көптүк түшүнүгүн беришет, ошонун негизинде баштапкы инфинитивдик формасынын маанисин алабыз, мисалы: англисче инфинитив: *people* – калкты жайгаштыруу, *add* – кошуу, *join* – туташтыруу, *repeat* – кайталоо, *divide* – бөлүү; же алардын түркчө эквиваленттери: өзб.: *купаймок* – көбөйүү, *өшмөк* – арттыруу, *бирикмок* – биригүү; каз.: *коюлану* – коюулануу, *көбөю* – көбөйүү, *бірігу* – биригүү; каракалп.: *косыл* – кошулуу, *көбөйт* – санын арттыруу, *бирик* – биригүү; түркм.: *дүзмек* – түзүү, *гошмог* – толуктоо, *көпеплдилмек* – өсүү (кеңейүү) [Буранов, 1983: 224–225]. А.К. Мукарапова салыштырууда англис жана кыргыз тилдериндеги мультипликативдүү этиштерди изилдейт. Мисалы, *bark*, *murmur*, *tap*, *skiff*, *twinkle* ж.б. англис тилинде, же: *термелип*, *дирилден*, *аксай баштап*, *өпкөлөнүп* ж.б. кыргыз тилинде. Англисче мультипликативдүү этиштердин функционалдык шайкештигин корсөтүүдө изилдөөчүлөр кыргыз этишинин «-ып» мүчөсү менен аяктаган чакчылдын формасын беришет, анткени кыргыз тилинде башка бир дагы этиштик форма, анын ичинде буйрук ыңгайдын жекелик сандагы 2-жактын формасы дагы, ошондой эле кыймыл атоочтун бөлүгү дагы англисче түпкү мультипликативдик-гомогендик семантиканы так бербейт.

Салыштырма герман-түрк тил илиминде герман (англис жана немец) инфинитиви жана алардын түрк тилдериндеги лексикалык-грамматикалык функцияналдык шайкештиктери тууралуу эмгектерди бөлүп көрсөтүүгө болот. Мында, окумуштуу-типологдордун бир тобу эң жөнөкөй түрдө түрк тилдеринде (кыргыз жана өзбек тилдеринде) этиштик инфинитивдин грамматикалык категорияларынын жоктугу туурасында фактыны түшүндүрүп беришет; алар герман инфинитиви менен функционалдык шайкеш келген түрк

тилдериндеги лексика-грамматикалык каражаттарды табуу мезгилдин талабы экендигин баса белгилешет [Карпов, 1965; Фиш, 1967, Хакимов, 1976]. Окумуштуулардын башка бир тобу түрк тилдеринде этиштик инфинитивдин формасынын (же анын абдан начар байкалгандыгын, мисалы, татар тилинде этиштик инфинитивдин формасынын бар экендиги туурасындагы факт) жоктугун имплициттүү түрдө таануусу, эксплициттүү түрдө түрк тилдеринде жана англис жана немец тилдеринде жакталбай турган өздүк эмес этиштин белгисиз формалары катары этиштик инфинитивдин формалары менен функционалдык жактан шайкеш келүүчү ар кыл лексикалык-грамматикалык каражаттарды белгилейт [Турсуналиев, 1967; Гатиатуллина, 1979; Буранов, 1983; Найманова, 2004, Атакеева, 2007; Нарматова, 2007, Шекеева, 2009; Мукарапова, 2010].

Экинчи бапта «**Изилдөөнүн материалдары жана методдору: Англис инфинитивинин кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктерин табуу жана салыштырып изилдөө**» каралат.

Ишибиздин мурунку бөлүгүндө изилденип жаткан проблема боюнча илимий жана илимий-методикалык адабияттын, обзордук-теориялык жактан анализге алынган жыйынтык боюнча англис тилиндеги финиттик эмес, белгисиз, жакталбай турган этиштин формасы катары инфинитивдин грамматикалык категориясы кыргыз тилинде таптакыр жок экендигин байкадык. Бирок, кайсы бир деңгээлде кыргыз тилиндеги айрым тилдик каражаттар болжолдуу түрдө англис инфинитивине шайкеш келе тургандыгы байкалат. Биринчиден, бул этиштин буйрук ыңгайынын жекелик сандагы 2-жактын сөз формасы: *кел – приходи, кет – уходи, тур – стой* ж.б. Экинчиден, бул кыймыл атооч катары аталуучу сөздүн формасы, «... өзүндө этиштин жана зат атоочтун белгисин камтуучу өзгөчө этиштик түзүлүш катары берилет» [Кыргыз адабий тилинин грамматикасы, 1987: 310], мисалы, *окуу – чтение, учение, жуу – мытье, стирка, сүйлөө – говорение, разговор* ж.б.

Лингвистикалык салт боюнча кыргыз лексикографиясында сөздүк түзүүдө, жогоруда келтирилген макалаларда кыргыз тили тарабынан –уу(–үү) и, на – оо (– өө) сыяктуу мүчөлөр менен кыймыл атоочтордун формалары пайдаланылган. Бирок, “азыркы кыргыз тилинде беш кыймыл атоочтун формасы белгилүү. Алар этиштин унгусуна уланган өзгөчө аффикстердин: – оо, – уу, – ыш, – мак (– май), – гы жардамы менен түзүлөт» [Кыргыз адабий тилинин грамматикасы, 1987: 310].

Англис инфинитивинде **to** бөлүкчөсүнүн болушу же жоктугу чыныгы грамматикалык, атап айтканда: формалдык-грамматикалык функцияны аткарат [сал.: Бархударов, 1975: 58–59]; мисалы,

1. «*Martin helps me to do this work*» [London J. Martin Eden]. –

«Мартин мага бул ишти **аткарганга** жардам берип жатат».

2. *She must work much* [Segal E. Love Story]. –

Ал (аял) көп **иштеши** керек.

Англис инфинитивинин грамматикалык-чак формалары маселеси боюнча ала турган болсок, англистикада бирдей көз караш жок. Окумуштуулардын бир тобу англис инфинитиви болгону беш чак формаларына – үч негизги мамиледе жана эки туюк мамиледеги формага ээ деп эсептешет:

1-таблица. Англис инфинитивинин чак формалары

	Indefinite	Continuous	Perfect
Active	to write	to be writing	to have written
Passive	to be written	-	to have been written

Авторлордун башка тобу англис инфинитивинде алты грамматика-чак формасы – төрт негизги мамиледе жана экөө туюк мамиледе деп бөлүп көрсөтүшөт:

2-таблица. Англис инфинитивинин чак формалары.

	Indefinite	Continuous	Perfect	Perfect Continuous
Active	To write	To be writing	To have written	To have been writing
Passive	To be written	-	To have been written	-

Биз экинчи көз карашты: англис инфинитивинде алты грамматикалык-чак формалары – төрт негизги мамиледе жана экөө туюк мамиледеги бар экендиги туурасындагы көз карашты карманабыз. Биздин көз караш германист-англисчилердин көбү ушундай пикирде болушунан улам эмес [Баракова, 1977: 251; Беляева, 1977: 152; Иванова, Бурлакова, Почевцов, 1981: 80]

Диссертациялык иште англис инфинитивинин жана кыргыз тилиндеги ага шайкеш тилдик каражаттарды функционалдык - грамматикалык жактан салыштыруунун методикасы төрт фазадан турат, алардын ар бири өзүнүн конкреттүү максатка багытталган негизи бар:

- тектештирип - салыштыруу үчүн англис тилиндеги фактылык материалдарды системага салууга жана классификациялоого даярдык көрүү, ошондой эле функционалдык жактан кыргыз тилинде шайкеш келген лексикалык - грамматикалык каражаттарын которуу, контрасттык абалга келтирүү максатына басым жасалат.
- көп жагынан баштапкы англис тилинин фактылык материалдарына тиешеси бар, мында биз тараптан статикалык - динамика принциби боюнча бөлүштүрүлөт. Статика - динамика принциби онтологиялыкка караганда гносеологиялык принципке жакыныраак, анткени ал тилдин методологиялык - таанып билүүчүлүк маңызына багытталган.

Биздин англис тилиндеги тилдик факты менен берилген материалыбызда статистикалык касиеттерге ээ тилдик бирдиктер менен каражаттарга *to* бөлүкчөсү менен колдонулуучу инфинитивдик форманы, *to* бөлүкчөсүз колдонулуучу инфинитивдик форманы, ошондой эле негизги мамиле формасындагы колдонулган инфинитивди (Active Infinitive) жана туюк мамиледеги форманы (Passive Infinitive) киргизебиз. Мисалы,

Jonathan wants to go to the friend in the evening [Stoker B. Dracula]. –

Джонатан досуна кечинде **бармай** болду.

«Shall I come again?» I asked [Dickens Ch. Great Expectation]. –

«Мен дагы **келсем болобу?**» деп мен сурадым.

Белгиленген инфинитивдик формаларга карата статикалык мамиле, англис инфинитивинин *to* катышкан же *to* жок, *Active Infinitive* же *Passive Infinitive*де колдонуу эрежелерин ачуу фактылары кызыгууну арттырбайт, бул жерде салыштырылуучу кыргыз тилине бизди бура турган жана салыштырылуучу тил катары кыргыз тилиндеги шайкеш келүүчү функционалдык эквиваленттерге багытталган фактылар болот.

Биздин тилдик материалыбызда тандалып алынган англис тилинде динамикалык касиетке ээ тилдик бирдиктерге карата инфинитивди биз Indefinite, Perfect, Continuous жана Perfect Continuous формаларына киргизебиз. Белгиленген англис инфинитиви колдонулган тилдик формаларда, тилдик динамика бар, аларды изилдөөдө аларга окшош грамматикалык кубулуштары менен байланышкан башкача айтканда: тигил же бул этиштик - чак формага карата инфинитивдин коррелятивдик мамилесин табууда турат. Мисалы,

1. «*I come here so as to help you*», said Marie [Thurber J. The Last Word].

«Мен бул жакка сизге **жардам бергени** келдим», – деди Мари.

2. *He can't have refused to help her.* [London J. Martin Eden] –

Ал ага жардам берүүдөн **баш тартышы** мүмкүн эмес.

3. *The weather seems to be improving* [Fitzgerald F.S. Teamed with genius]. –

Аба ырайы **ачылып бараткандай** көрүнөт.

4. *He is said to have been travelling a great deal about the United States of America* [Coelho P. The Zahir]. –

Ал Америка Кошмо Штаттарынын көп жерлерине **саякат кылганын** айтып жүрүшөт.

Берилген материалда англис инфинитиви жана ага шайкеш келген кыргыз тилиндеги тилдик каражаттар тилдин семантикалык жагына гана багытталган. Ал англис инфинитивинин ар кыл образдагы сөз формалары үчүн кыргыз лексикалык-грамматикалык структураларындагы мааниси жагынан шайкештиктерин таап көрсөтөт. Мындай ракурста негизги көңүл тилди камсыздоо планына негизделген англис инфинитивинин кыргыз тилиндеги адекваттуу функционалдык шайкештиктерине багытталууга тийиш. Мисалы,

5. **To say** is to act [Galsworthy J. The Forsyte Saga] –

Айтылган сөз аткарылат.

6. They don't like **to be asked** about it [Fitzgerald F.S. Teamed with genius]–

Алардан бул жөнүндө **сураган** аларга жакпайт.

7. «**To smoke** is bad for health», said Mrs. Esther. [Coelho P. The Zahir]

«**Тамеки тартуу**–ден соолукка зыян», – деди Эстер айым.

Жогорудагыларды схема менен берсек да болот:

To smoke:

for health:

1. Предметтүүлүк

1. Предметтүүлүк.

2. Кыймыл.

2. Адамдын организми.

3. Адаттагы абал.

Кыргыз тилинде англис инфинитиви кыймыл атоочтун аты менен –уу «*тамеки тартуу*» берилген. Бул англис инфинитиви үчүн толук эмес маанидеги семантикалык аналог болгон кыргыз тилиндеги кыймыл атоочту *to smoke* англис инфинитивиндей эки семага бөлүп кароого болот: предметтүүлүк жана кыймыл. «Кыймыл атоочтор башка сөз түркүмдөрү сыяктуу эле жөндөлүшөт, бирок ошол эле учурда этиштик семантиканы дагы сакташат жана ар кайсы жөндөмө формаларында кошумча кыймыл-аракетти билдириши мүмкүн» [Кыргыз адабий тилинин грамматикасы, 1987: 313.], ошондой эле англисче сүйлөмүндөгүдөй кыйыр толуктоочтун синтаксистик позициясын ээлеген «ден соолукка» дегенди кыргыз зат атоочунда семантикалык компоненттерин бөлүп көрсөтүүгө болот: «предметтүүлүк», «адамдын организми», «адаттагы абал» [English-Russian-Kyrgyz Dictionary, 2005:] ошондой эле, баштапкы англис сүйлөмүндө, кыргыз сүйлөмүндө (7) предметтүүлүктүн семасы итеративдүү мүнөзгө ээ, ал актуалдаштырылат жана эки лексеманы бириктирүү менен, бирдиктүү түшүнүк берүүчүлүк-семантикалык бүтүндүккө айтымдын бардык маанисин байланыштырат. Жогоруда берилгенди схема түрүндө берип көрсөк:

Тамеки тартуу:

денсоолукка:

1. Предметтүүлүк

1. Предметтүүлүк.

2. Кыймыл.

2. Адамдын организми.

3. Адаттагы абал.

Ошентип, биздин салыштырып изилдөөбүздүн ушул этабында, англис тилиндеги инфинитивдин кыргыз тилиндеги функционалдык-семантикалык аспектидеги ага шайкеш тилдик каражаттарынын функционалдык берилишин

чагылдыруу планы менен эле берүү шартталбаган, т.а. лексикалык-грамматикалык планда, мазмундук пландагы деңгээлде – түшүнүк берүү-семантикалык планда дагы. Ушул жерден методологиялык максатты коюу келип чыгат – которуунунун адекваттуулугун жана туура которулушун көрсөтүү деген. Кыргыз тилинде англис инфинитивинин мааниси жана колдонулушу тилдик бирдиктердин семантикалык басым жасоо менен берилет.

Ошентсе да, англис тилинин лексикалык - грамматикалык системасындагы англис инфинитивинин спецификасы, англис тилинин синтаксисине мүнөздүү гана лексикалык-синтаксистик жактан өз алдынча жайылтылган мааниде синтаксистик колдонулушун шарттайт. Англис адабий тилинин жалпы колдонулушуна мүнөздүү мындай түзүлүштөр, үчөө: I. Инфинитив катышкан *for* + зат атооч (же ат атооч) + инфинитив түрмөгү; мисалы,

8. The water was too cold **for the children to bath** [Galsworthy J. The Forsythe Saga] – Суу **балдар түшкөнгө** абдан муздак эле.

II. Инфинитив катышкан объект жөндөмө түрмөгү (Objective with the infinitive), мисалы,

9. «I want to see **the last leaf fall**», said John [Hammelt D. Selections]

– «**Акыркы жалбырак жерге кантип түшкөнүн** көргүм келет», – деди Джон.

Аталган таянычы бар инфинитивдүү англис тилинин спецификалуу сүйлөмдөрүнүн кысып берилген жана сарамжалдуу семантикасы: синтаксистик конструкция [*for* + зат атооч (же ат атооч) + инфинитив], синтаксистик конструкция [объектилик жөндөмө + инфинитив], синтаксистик конструкция [атооч жөндөмөсү+ инфинитив] – башка байланыш түзүүчү тилдерге, биздин жагдайда, кыргыз тилине абдан кыйынчылык менен которулат [сал.: Карпов, 1965: 21–22; Турсуналиев, 1967: 18–19; Лисс, 1976: 20]

Таянычы бар инфинитивдүү спецификалуу синтаксистик конструкцияларда берилген салыштырып изилдөөдөн улам, мындай тыянак өздүк салыштырма лингвистикалык типологиядан эле эмес, котормонун теориясы жана практикасынын аспектисинен улам дагы чыгарылды. Ошондуктан англис тилинде инфинитивдүү таянычы бар белгиленген спецификалуу конструицияларды жана алардын которулган кыргыз тилиндеги функционалдык лексикалык-грамматикалык шайкештиктерин мындай тектештирүү-которуу салыштырып изилдөө биз тараптан өзүнчө бөлүктө берилди, анын себеби аталган маселеге жетишээрлик деңгээлде көңүл буруп, тектештирип изилдөөбүздүн жыйынтыктоочу фазасынын маани-маңызын берет.

Англис инфинитивин *to* бөлүкчөсү менен жана *to* бөлүкчөсү жок статикалык жактан колдонулушун изилдөөгө элементтин же тилдик системанын каражаттарынын синхрондук берилиши гана эмес, ушул элементтин же каражаттын диахрониялык планда да тилдин статикасына тийиштүүлүгү байкалат.

Англис инфинитивинин *to* бөлүкчөсү менен азыркы статикалык абалынын тарыхый-диахрониялык мотивациялануусу биздин которулган материалыбыз менен дагы тастыкталды, анда *to* менен берилген англис инфинитиви кыргыз вариантында багытты көрсөткөн барыш- жөндөмөдөгү сөздүн формалары менен берилет, мисалы,

1. *I came here **to work***. [London J. Martin Eden] –

Мен бул жерге **иштегенге келдим**.

2. *I was bidden **to write** this letter* [Gilford C.B. Terrifield] –

Бул катты **жазганга** мага буйрук берилди.

Эгер мисалдардын англисче бөлүгүндө инфинитивдер (1) *to work* жана (2) *to write to* бөлүкчөсү менен колдонулса, диахрониялык жактан багытты көрсөткөн барыш жөндөмөсүнүн формасына *to* предлогу менен зат атоочтор болсо, алардын кыргызча котормо шайкештиктери (1) *иштегенге* жана (2) жазганга *-га (-ге)* мүчөлөрү менен аяктап багытты көрсөткөн жөндөмө формасындагы *-ган (-ген)* субстантивдешкен атоочтуктар калат.

Сезимди билдирген этиштерден кийин колдонулуучу *to* бөлүкчөсү жок англис инфинитивине карата кыргыз тилиндеги шайкештиктери туурасында айта турган болсок, алар илик жөндөмөсүндөгү *-нын, (-нун, -нин* мүчөлөрдүн формасындагы жөнөкөй же тутумдаш этиштик зат атоочторду билдирет; сезимди билдирүүчү этиштер *to see, to watch, to hear, to feel* ж.б.), мисалы,

I saw him enter the room. [Segal E. Love Story] –

Мен анын бөлмөгө **киргенин көрдүм.**

Сезимди билдирген этиштен кийин колдонулуучу англис инфинитиви *to* бөлүкчөсү жок иерархиялуу түрдө уюштурулган семалардын жыйындысы катары берилиши мүмкүн:

enter;

1. Предметтүүлүк.
2. Кыймыл.
3. Адресат тарабынан.

Актуалдашуучу англис инфинитиви *to* бөлүкчөсү менен жана *to* бөлүкчөсүз толуктоочтун синтаксистик позициясында турганда биз анын семантикалык компоненттерин, семаларды айырмалай алабыз. Актуалдашуучу сема катары англис инфинитиви *to* бөлүкчөсү менен «кыймылдын багыты» семантикалык компонентин эксплициттейт. Аталган актуалдашуучу компонент көпчүлүк учурда өзүнүн *to* бөлүкчөсүнө түшүнүк - маани берүү семантикасы менен шартталат.

Экинчи бөлүкчө бир өңчөй инфинитивде факультативдүү мүнөз алып жүргөндүктөн, формалдуу жок болсо дагы *to* бөлүкчөсү имплициттүү түрдө бар деп эсептелет, анда мындай учурларды *to* бөлүкчөсү катышкан инфинитивдердин тобунда кароо зарыл; ошондой эле *to* бөлүкчөсү жок инфинитивдин колдонулушу кыргыз функционалдык шайкештиктеринде *to* бөлүкчөсү катышкан англис инфинитиви үчүн функционалдык которууда эквивалентине кыйынчылыкты жаратат.

Англис инфинитивинин негизги мамиле формасы менен туюк мамиле формасындагы башкы айырмачылыгы анын морфология жаатында чагылдыруу планы үстүртөн берилгендигинде эмес, мазмууну жактан семантикасын тереңдетилген планда изилдөө экендигинде. Семантикалык тараптан этиштин инфинитивдик формасы *Infinitive Active, Infinitive Passive* ден инфинитив аркылуу чагылдырылуучу кыймылдын багытын көрсөтүүсү менен айырмаланат: эгерде кыймыл сүйлөмдөгү предметтен улам келип чыга турган болсо, анда биз инфинитивдин негизги мамиледеги формасына ээ болобуз, эгерде кыймыл сүйлөмдө предметинин өзүнө багытталган болсо, анда биз инфинитивдин туюк мамиледеги формасына ээ болобуз [сал.: Смирницкий, 1954: 251; Абрамов, 2001: 226–227].

Англис жана кыргыз тилдеринде негизги жана туюк мамиле формаларын салыштыруу өз алдынча салыштырма-типологиялык изилдөө илиминде өзүнчө чөйрө болуп эсептелет. Биз үчүн англис тилиндеги негизги жана туюк мамиле формаларын ага кыргыз тилинде шайкештигин изилдөө жетиштүү: негизги (негизги мамиле), ал англис тилиндеги негизги мамиле менен шайкеш келет, жана аркылуу (туюк мамиле), англис тилиндеги туюк мамилеге туура келет. Бул үчүн, англис тилинде алынган мындай мисалдар жана алардын кыргыз

тилинде берилиши *мамиле* (залог) жаатындагы изилдөө иштеринде өзүнчө максаттуу түрдө берилиши керек.

Англис инфинитиви – Infinitive Passive, туюк мамиледе кандай колдонула тургандыгын жана анын кыргыз тилиндеги шайкештиктерин карап көрөлү.

*Lots of pictures are **to be seen** there. [Stoker B. Dracula]*

– Ал жерде көп сүрөттөрдү **көрсө болот**.

Динамика статика сыяктуу эле, методологиялык жактан изилденип жаткан объектиге адекваттуу аныктама берип, маңызын жана табиятын жөндүү аныктап статикалык-синхрондук изилдөөдөн айырмалап көрсөтүү болуп эсептелет. Ишибиздин аталган бөлүгүндө статикалык аспектини козгобостон, англис инфинитивинин динамикалык аспектисин бөлүп көрсөтүүнү методологиялык максатка ылайык жүргүзөбүз.

Англис инфинитиви этиштин: I. Indefinite Tenses (Белгисиз чак), II. Continuous Tenses (Созулган чак), III. Perfect Tenses (Айкын өткөн чак) жана IV. Perfect Continuous Tenses (Айкын өткөн жана созулган чак) чактарында колдонулат. Этиштин аталган чактарынын курамында англис инфинитиви өзүнүн динамикалуулугун көрсөтөт, мында өткөн чактагы кыймыл учур чакка, андан келер чакка болгон кыймыл катары элестетүүгө болот.

Бул бөлүмдө англис инфинитиви жана анын кыргыз тилинде шайкеш келген лексикалык-грамматикалык бирдиктердин берилишинде тилдин динамикалык абалы – чындыктын белгилүү бир фрагментин түшүндүргөндүктөн, түшүндүрмө-маанидеги түзүлүшкө ээ болот.

Үчүнчү бапта **«Изилдоолордун жыйынтыктары жана аларды таукуулоо: Англис инфинитиви катышкан татаал синтаксистик конструкцияларды кыргыз тилине которуу»** жана англис инфинитиви катышкан татаал синтаксистик конструкцияларды кыргыз тилине которуунун ыкмасы жөнүндө айтылат. Англис инфинитивинин синтаксистик конструкциясын [объектилик жөндөмө + инфинитив] орус тилине которуунун татаалдыгын К.Н. Качалова жана Е.Е. Израилевич кайрылышкан: «Бир топ негизги мамиледеги этиштерден кийин «инфинитивдүү объектилик жөндөмө» колдонулат, ал объектилик жөндөмөдө ат атоочтун же инфинитивдүү жалпы жөндөмөдө зат атоочтун айкалышын билдирет. Орус тилинде «инфинитивдүү объектилик жөндөмөгө» туура келе турган түрмөк жок жана ал орус тилине багыныңкы сүйлөм менен которулат» [Качалова, Израилевич, 1995: 236]. Мисалы,

*They expect **the ship to arrive** tonight [Coelho P. The Zahir]-*

Алар **кеменин** бүгүн кечинде **келээрин** күтүп жатышат.

К.Н. Качалова жана Е.Е. Израилевичтин берген лингвометодикалык сунуштарына ылайык, англис сүйлөмү төмөнкүдөй формада которулууга тийиш:

Они ожидали, что пароход придет сегодня вечером.

Бирок котормонун функционалдык-семантикалык методикасы мындай англис сүйлөмүнүн маанисинин жөнөкөй жайылма сүйлөмдүн формасында берилишин карама-каршылыктуу экендигин көрсөтпөйт:

Они ожидали сегодня вечером прибытия парохода, мында грамматикалык түзүлүшүнүн өзгөрүүсүнөн айтымдын семантикалык каркасы бузулбайт.

Сүйлөмдүн кыргыз тилиндеги котормосу жөнөкөй жайылма сүйлөм менен ишке ашырылган, ошол эле учурда англис инфинитивдик топ *the ship to arrive* «кеменин келээрин» дистанттык жайгашкан атрибутивдик толуктооч менен кыргыз тилинде берилген.

Албетте, инфинитивдүү англис сүйлөмүн татаал багыныңкы сүйлөм менен да берүүгө болот:

Алар күтүп жатышат, кеме бүгүн кечинде келет экен деп.

Бирок бул жагдайда, баяндоонун стили кыргыз тилинин тийиштүү нормаларына бир аз туура келбей калат.

Татаал синтаксистик конструкцияларга келе турган болсок, [атооч жөндөмөсү + инфинитив], анда анын синтаксистик классификациясы талаштуу берилет: аталган инфинитивдик синтаксистик конструкцияны англистикада же татаал ээге, же тутумдаш баяндоочко кошушат. Мисалы,

This house is said to have been built two hundred years ago [Galsworthy J. The Forsyte Saga] –

Бул имарат эки жүз жыл мурун **салынган, деген маалымат бар.**

Кыргызча котормо өзүнө баш сүйлөмдү камтыйт «маалымат бар» деген, анда «бул имарат эки жүз жыл мурун салынган» деген түшүндүрүүсү берилген, ал баш сүйлөм менен этиштин «деген» таандык формасы аркылуу байланышкан, бул байламтанын функциясын аткарат.

Ошентип, алгач инфинитивдүү татаал англис синтаксистик конструкцияларын кыргыз тилине жөндүү которууда кайсы бир лингвистикалык сунуштарды иштеп чыгуудан мурун, биз аталган татаал конструкциялардын тилдик табиятын жана статусун, ошондой эле алардын айырмалай турган белгилерин тактайбыз, ошондон кийин гана англис-кыргыз котормосунун планында алардын котормосуна өтөбүз.

Англис инфинитивдүү татаал конструкциясы [объектилик жөндөмө + инфинитив] «**деп**» бөлүкчөсү менен сөз айкашынын илик жөндөмөсүндө таянычы **бар** этиштик зат атооч менен берилген анын кыргызча функционалдык эквиваленттерин тариздөө аспектисинде алардын түзүлүштөрү түрдүүлөнүп кетээрин күбөлөндүрөт: англис татаал синтаксистик инфинитивдик конструкциялар сүйлөмдүн түзүлүшүндө тыкан, константтуу жайгашат, т. а. бирге, ошол эле учурда алардын функционалдык шайкештиктери кыргыз тилинде өздөрүнүн тутумдаш бөлүктөрүндө дистанттуу жайгашат, т. а. кыргыз сөз айкашынын биринчи бөлүгү анын экинчи бөлүгүнөн башка бир лексема менен бөлүнөт (же лексемалардын тобу менен). **for** предлогу менен англис синтаксистик инфинитивдүү конструкцияларды кыргыз тилине которууда, биринчи кезекте, “семантикалык трансформация” котормочулук ыкмасы жарактуу болушу керек, ал эми экинчи кезекте, “функционалдык-грамматикалык котормо” котормочулук ыкмасы колдонулушу керек. Мисалы,

Mr. Johnson waited for her to speak, but she did not [Lardner R. Some Like Them Cold] – Джонсон мырза **аны бир нерсе айтабы деп** күтүп турган, бирок ал унчукпады.

For предлогу менен англис татаал синтаксистик конструкциялардын мазмунун берүүдө жана которууда ал кыргыз тилинде айкындооч мүчөсүнүн позициясын ээлей тургандыгын дайыма эске алуу зарыл, ал: 1) **for** менен англис татаал инфинитивдүү конструкция кайсы болбосун айкындооч мүчөнүн синтаксистик позициясынан кыргыз тилине ошондой эле айкындооч мүчө катары которулууга тийиш; жана 2) кыргыз тилинде **for** менен англис синтаксистик конструкциянын которулуучу лексикалык-грамматикалык шайкештиги бир сөз айкашынын курамында ар дайым тыкан жайгашат.

Синтаксистик кубулуш биз тараптан төмөнкүчө түшүндүрүлгөн: англис синтаксистик конструкциясы [объектилик жөндөмө + инфинитив] – англистикада башка түшүндүрмөлөргө да ээ – баарынан мурун эки түшүндүрмө колдонулат: 1. Объектилик предикативдүү инфинитив түрмөгү, же кыскартылганы: объектилик инфинитив түрмөгү – The Objective Infinitive

Construction; жана 2. «инфинитивдүү объектилик жөндөмө» түрмөгү – The Objective with the Infinitive. «Объектилик предикативдик инфинитив түрмөгү – бул зат атоочтун инфинитив менен жалпы жөндөмөдө айкашы (же өздүк ат атоочтун объектилик жөндөмөдөгү), ал сүйлөмдүн бирдиктүү мүчөсү катары чыга келет.

Схемага салынуучу лингвистикалык объектинин негизги касиеттери биздин жагдайда үчөө: 1) схемага салынуучу англис синтаксистик конструкциясы [объектилик жөндөмө + инфинитив] дайыма толуктоочтун синтаксистик позициясында колдонулат; 2) схемага салынуучу инфинитивдик конструкция эки мамилеге ээ: негизги жана туюк; жана 3) схемага салынуучу инфинитивдик конструкция өзүнүн курамында көмүскөдө субъектилик-предикативдик байланыштарга ээ. Синтаксистик инфинитивдүү конструкцияларды [объектилик жөндөмө + инфинитив] кыргыз тилине которууда аталган инфинитивдик конструкциялардын айтылган үч касиетин милдеттүү түрдө эске алуу зарыл. Мисалы,

1. *Have you ever heard **her** sing?* [Hammelt R. Selections] –

Сиз **анын ырдаганын** бир угуп көрдүңүз беле?

2. *The young man stood in the doorway watching **him** work* [Wilder R. The Sea and the Stars] –

Бир жаш жигит эшикти ачып, **анын иштегенин** карап турган.

Биринчи эки сүйлөмдө (1) *her sing* жана (2) *him work* өздүк ат атоочтор колдонулган *her* – ал (аялзатына карата) жана *him* – ал (эркектерге карата), анын объектилик жөндөмөсүндө + маанилүү этиштин инфинитиви. Жогоруда анализге алынуучу инфинитивдик конструкциялардын баарында көмүскө субъектилик-предикативдик байланыштар байкалат.

Котормонун функционалдык адекваттуулугу жана англис тилинин инфинитивдик бирдигин кыргыз тилинде которууда жана салыштырууда үстүртөн-грамматикалык эквиваленттүүлүктө гана камсыз кылынбастан, тереңдетилген көмүскөдөгү семантикалык ээлик-баяндоочтук байланыштардын деңгээлинин эквиваленттүүлүгүн да кароо зарыл.

Биз анализдеп жаткан инфинитивдик кубулуш англистикада эки түшүндүрмөгө ээ: биринчиси «субъектилик предикативдик инфинитивдүү түрмөк», кийинкиси «инфинитивдүү атооч жөндөмөсүнүн түрмөгү». Эки термин тең, түпкү маанисинде, бир эле кубулушту берет, бирок ар башка позицияда.

Аталган эки терминологиялык түшүндүрмөнүн ичинен экинчисин тандап алабыз, анткени, биринчиден ал, зат атооч сыяктуу эле ат атоочто да атооч жөндөмөсүн актуалдаштырат, ал эми экинчиден, ээнин синтаксистик функциясын эксплициттүү түрдө көрсөтөт, аны адатта атооч жөндөмөсүндө атоочтук сөз түркүмдөрү ээлешет, ал эми үчүнчүдөн, ал биздин иштин мурунку бөлүгүндө анализге алынган инфинитивдик кубулушту түшүндүрүү менен корреляцияланат: конструкция [объектилик жөндөмө + инфинитив] жана конструкция [атооч жөндөмөсү + инфинитив]. Мисалы,

1. *Mr. Johnson was supposed to know nothing about it* [Lardner R. Some Like Them Cold] –

Джонсон мырза бул жөнүндө эч нерсе билбейт деп ойлошкон.

Англис синтаксистик жактан татаал инфинитивдик конструкцияларды [атооч жөндөмөсү + инфинитив] кыргыз тилине которуу түздөн-түз англис тилинин баштапкы баяндоочунан көз каранды. Ушундайча, түшүндүрүлгөн англис инфинитивдик конструкция биринчи түрү боюнча баяндооч менен бирге татаал багыныңкы сүйлөм менен кыргыз тилине которулат. Ошол эле учурда кыргыз тилинде баш мүчөнүн позициясында англис баяндоочунун эквиваленти турат. Мисалы,

2. «*He is said to have written an interesting article*», *Martin was saying [London J. Martin Eden]* –

«Ал бир кызыктуу макала жазыптыр деп айтып жатышат» - деди Мартин.

3. *The price is considered by the buyers to be too high [Coelho P. The Zahir]* – Сатып алуучулар баасын абдан жогору экен деп эсептеп жатышат.

Экинчи түрдөгү, биздин классификациябызда, баяндооч менен бирге колдонулган англис татаал синтаксистик конструкциялардын [атооч жөндөмөсү + инфинитив] салыштырма-котормо анализине жана алардын кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктерине өтсөк:

4. *Mr. Douglas proved to be a historian [Wilder R. The Sea and The Stars]* – Дуглас мырза тарыхчы болуп чыкты.

5. *This picture may prove to be the best at the exhibition [Galsworthy J. The Forsyte Saga]* –

Бул сүрөт көргөзмөдө эңжакшысы болуп калышы мүмкүн.

Эгерде жалпы жөндөмөдөгү зат атоочто же атооч жөндөмөсүндөгү ат атооч менен берилген англисинфинитивдик конструкциясын түзүүчү биринчи элемент [атооч жөндөмө + инфинитив] ээнин (татаал ээнин) синтаксистик позициясын инфинитив менен биргеликте орун ээлесе, анда ушундай эле ээнин позициясын кыргыз тилинде анын функционалдык эквиваленти ээлейт, мисалы, мисалдарда келтирилгендер:

Mr. Douglas – подлежащее – Дуглас мырза – подлежащее;

This picture – подлежащее – бул сүрөт – подлежащее;

Ошол эле учурда экинчи англис инфинитивдик конструкциясын түзүүчү элемент [атооч жөндөмөсү + инфинитив], – дал ушул, маанилүү этиштин инфинитивинин кыргыз тилиндеги эквиваленти трансформацияланат жана ал кыргыз тилиндеги сүйлөмдүн синтаксистик структурасындагы тутумдаш баяндоочтун позициясындагы кыргыз тилиндеги татаал, тутумдаш баяндоочтун курамына өтөт:

to be – инфинитив – болуп чыкты – составное сказуемое;

to be – инфинитив – болуп калышы мүмкүн – составное сказуемое

Ошондой эле, кыргыз тутумдаш баяндоочтор англис инфинитивдеринин семантикасына эч бир тең келбейт – которулуучу кыргыз тутумдаш баяндоочтордун семантикасына англис баяндоочунун семантикасы дагы кирет. Барабар белгисин англис баяндоочу менен инфинитивдин ортосунда гана койсо болот, бир жагынан тутумдаш кыргыз баяндоочу менен, башка жагынан:

Англис тили

баяндооч + инфинитив

proved + to be

may prove + to be

Кыргыз тили

= жалганмабаяндооч

= болуп чыкты

= болуп калышы мүмкүн

Үчүнчү түрдөгү баяндооч менен бирге колдонулуучу, англис татаал инфинитивдик конструкцияны [атооч жөндөмөсү + инфинитив] кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештигин кароого өтөлү:

6. The guests who are likely to arrive tomorrow will be lodged at this hotel
[Rowling J.K. *Harry Potter and The Prisoner of Azkaban*]

Эртең келе турган **коноктор** мүмкүн ушул мейманканага **жайгашат го**.

7. Cecelia is sure not to be asked about it [Thurber J. *The Last Word*] –

Цецелиядан ал жөнүндө сурашпайт го.

Мында эгер англис инфинитиви кыргыз тилинде жалганма этиштик баяндоочтун таяныч бөлүгүнө трансформацияланса, анда англисче баяндоочтун өзү кыргыз тилинде мүмкүндүк, болжолдоо, ниетти билдирүүчү модалдык маанидеги көмөкчү «**го**» бөлүкчөсүнө өзгөртүлүп түзүлөт.

Английский язык

баяндооч + инфинитив

are likely + to arrive

is sure + not to be asked

Кыргызский язык

== баяндооч + «**го**» бөлүкчөсү

== *жайгашат + го*

== *сурашпайт + го*

Ошентип, үчүнчү түрдөгү баяндооч менен бирге колдонулуучу англис татаал синтаксистик инфинитивконструкциясын [атооч жөндөмөсү + инфинитив] которууда, кыргыз тилинде атоочтук эмес, этиштик сөз айкашы жардамга келет, ал баштапкы англис бирдиктеринин эки маанисин камтыйт: атоочтук жалганма баяндооч маанисин жана этиштик инфинитив маанисин. Кыргыз тилинде мындай бирге келген кыргыз функционалдык эквивалент катары модалдык «**го**» бөлүкчөсү менен толукталат, ал бүтүндөй сүйлөмгө модалдык боек (түс) берет.

Диссертациялык изилдөөнүн **жыйынтыгында** негизги теориялык жана практикалык жыйынтыктар, ошондой эле мындан ары изилдөөнүн жолдору жана перспективалары берилген.

Англис инфинитиви жана анын кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктерин биздин салыштырма-лингвистикалык изилдөөбүз көрсөткөндөй, биздин ишибиздин киришүүсүндө “англис инфинитиви жана анын кыргыз тилиндеги ага шайкеш тилдик бирдиктердин ар тараптуу функционалдык-салыштырып изилдөө” сыяктуу койгон жана түзүлгөн негизги максатыбызга толугу менен жетти, себеби жогоруда коюлган максаттарга жетүү үчүн бардык милдеттер, биздин болжолубузда, толугу менен жетишээрлик деңгээлде чечилди.

Биринчиден, биз тараптан бизге жеткиликтүү болгон германистикада, анын ичинде англистикада, жалпы тил илиминде этиштик инфинитив боюнча баардык илимий адабият обзордук-теориялык планда изилдөөгө алынды. Эгерде жалпы тил илиминде этиштик инфинитив баштапкы мүнөзү бар жана атоочтук сыяктуу эле жеке этиштик белгилер менен конституциялануучу этиштин белгисиз формасы катары аныкталса, модалдык этиштерден көз каранды боло турган предикатты түшүндүрүү үчүн сүйлөмдө инфинитивдин формасы колдонулган учурда германистикада мындай этиштик инфинитивди түшүндүрүү анын динамикалуу чечмелениши менен толукталат.

Экинчиден, этиштик инфинитив герман - түрк тил илиминде салыштырылып изилденген. Биздин салыштырып изилдөөбүздө жетекчиликке алган постулат (баардык герман тилдеринде боло турган инфинитивдин грамматикалык категориясы, аналитикалык эмес, флективдүү тилдер деп саналган англис тилинде бар, ошол эле учурда бул көрүнүш кыргыз тилинде дээрлик жокко эсе), айрым түрк тилдерине карата релеванттуу болуп эсептелбестиги байкалды. Мисал катары алсак, башкыр жана татар тилдерин англис жана орус тилдери менен салыштырган кээ бир окумуштуу-типологдор, аталган түрк тилдеринде этиштик инфинитивдин грамматикалык категориясы бар деп эсептешет.

Бирок, герман тилдүү немец жана англис тилдерин түрк тилдүү кыргыз, казак жана өзбек тилдери менен салыштыруучу тилчи-типологдордун басымдуу көпчүлүгү, түрк тилдердин лексика-грамматикалык системасында этиштик инфинитивдин грамматикалык категориясы жок деп эсептешет [Турсуналиев, 1967; Буранов, 1983; Аязбаева, 2006; ж.б.].

Үчүнчүдөн, алдыга коюлган методологиялык-лингвистикалык милдет – этиштик англис инфинитивинин грамматикалык категориясын жана кыргыз тилиндеги ага шайкеш тилдик каражаттарды салыштыруу мүмкүнчүлүктөрүн, ыкмаларын жана жолдорун негиздеп берүү – баштапкы бирдик катары англис инфинитивинин кыргыз функционалдык эквиваленттери менен шайкеш келтирүүдө анын маанисин этап-этап менен интерпретациялоодо чечилди: 1) башында англис тили менен кыргыз тилинин лексика-грамматикалык кубулуштарын контрастивдүү абалда кароодо орус тилин-конструктун тандап алуу зарылчылыгы негизделди; 2) негиздөөчү катары академиялык «Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүктөн» [1990: 198] этиштик инфинитивдин аныктамасы тандалып алынды; 3) лингвистикалык изилдөө үчүн грамматикалык түзүлүш катары англис инфинитивинин жакталбаган этиштик формаларынын структуралык-грамматикалык парадигмасында жайгаштырылат, ал тапта анын кыргыз тилиндеги шайкештиктер жакталуучу тилдик бирдиктердин структуралык-грамматикалык парадигмасында орду бар; жана 4) тектештирилүүчү эки тилде тең – англис жана кыргыз тилдеринде – инфинитивдин сөз формалары жана ага функционалдык жактан шайкеш келүүчү кыргыз лексика-грамматикалык каражаттар чектелип алынбастан каралат.

Төртүнчүдөн, статика аспектисинде, т.а., чектелип алынган форма түрүндө, англис инфинитивине жана ага шайкеш келүүчү кыргыз тилиндеги тилдик каражаттарга функционалдык - салыштырма анализ жүргүзүлгөн. Ошону менен бирге, эки тилдеги кубулуштардын жана көбүнчө негизги мамиледе эксплицирленүүчү кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктеринин эки тобу изилденди.

1. *То* бөлүкчөсүз англис инфинитивинин түзүлүшү жана ага шайкеш келүүчү кыргыз тилиндеги тилдик каражаттар:

2. *То* бөлүкчөсү менен англис инфинитивинин түзүлүшү жана ага шайкеш келүүчү кыргыз тилиндеги тилдик каражаттар:

Англис инфинитви *to* бөлүкчөсү менен же *to* бөлүкчөсүз ишке ашырыла тургандыгына же ишке ашырылбастыгына карабай, ошондой эле колдонулуучу мамилеге – негизги же туюк – көз каранды болбостон, кыргыз тилинде англис инфинитивинин функционалдык эквиваленттери катары төрт лексикалык-грамматикалык каражат келип чыгат: I. Кыймыл атооч; II. Атоочтуктар; III. Чакчыл атооч; IV. Жайылма лексикалык-грамматикалык турдө сүрөттөө;

Бешинчиден, динамика аспектисинде англис инфинитиви жана анын кыргыз тилиндеги шайкеш келген тилдик каражаттарына функционалдык-салыштырма анализ жасалган. Англис инфинитивинин сөз формасы этиштик-чак формаларынын курамында динамикалуу эксплицирлене тургандыгы байкалган: Indefinite Infinitive, Perfect Infinitive, Continuous Infinitive жана Perfect Continuous Infinitive, ал англис сүйлөмүнүн түзүлүшүндө бардык синтаксистик позицияларды ээлеген учурда гана: ээнин (татаал ээнин), баяндоочтун (жалганма, татаал баяндоочтун), толуктоочтун (татаал толуктоочтун), бышыктоочтун (татаал бышыктоочтун) жана аныктоочтун (татаал аныктоочтун).

Динамикалык аспектиде каралган англис инфинитивине кыргыз тилинде функционалдык жактан ошол эле тилдик лексикалык-грамматикалык

каражаттар туура келет: кыймыл атооч, атоочтук, чакчыл этиш, бирок булар таяныч лексикалык-грамматикалык бирдиктер түрүндө гана каралуучу, ошондой эле жайылма лексикалык-грамматикалык сүрөттөө түрүндө берилиши дагы туура келет. Мисалы,

1. «*I haven't any time to do this work today*» - answered Kismine [Fitzgerald F.S. *Fantasies of the Jazz age*] –

«Бул жумушму аткарышка менде бүгүн убакыт жок» -деп Кисмина жооп берди.

2. He is too tired to go to the theatre [Fitzgerald F.S. *Fantasies of the Jazz age*] –

Ал абдан чарчаганы үчүн театрга бара албайт.

3. Martin must have forgotten about it [London J. Martin Eden] –

Мартин ал жөнүндө унутуп калды го.

4. «You could have helped him», said Harry [Rowling J.K. *Harry Potter and the Chamber of Secrets*] –

«Сиз ага жардам берсеңиз болмок» - деди Гарри.

Динамикалык аспектиде алынган англис инфинитивине келтирилген мисалдарда (1)–(4) функционалдык жактан берилгендей кыргыз тилиндеги лексикалык-грамматикалык бирдиктер туура келет: кыймыл атооч (1) *аткарышка*; атоочтук (2) *чарчаганы*; чакчыл этиш (3) *унутуп*; – булар тийиштүү сөз айкашынын курамында лексикалык-грамматикалык таяныч бирдиктер катары эсептелишет; ошондой эле (4) мисалда *жардам берсеңиз болмок*; –функционалдык шайкештик катары жайылма лексикалык-грамматикалык бирдик колдонулат. Мында кыргыз тилиндеги лексикалык-грамматикалык бирдиктердин англис тилиндегилерине функционалдык жактан шайкештиги семантикасына ылайык деңгээлде болот, анткени алардын грамматикалык структуралары толугу менен айырмаланып турат.

Алтынчыдан, изилденип жаткан кубулуштарга жүргүзүлгөн лингвистикалык-салыштырма анализдин негизинде инфинитиви бар англис татаал синтаксистик конструкциялардын кыргыз тилине натыйжалуу жана жөндүү которуунун методикасы негизделди. Мындай инфинитив катышкан татаал синтаксистик конструкциялар англис тилинде бар, негизинен алар үчөө: 1) синтаксистик конструкция [**for** + зат атооч (же ат атооч) + инфинитив]; 2) синтаксистик конструкция [объектиликжөндөмө + инфинитив]; жана 3) синтаксистик конструкция [атооч жөндөмөсү + инфинитив].

Албетте, жогоруда аталган инфинитивдүү англис татаал синтаксистик конструкциялар кыргыз тилине ар кандай ыкмалар, жолдор менен которулушу мүмкүн, ал котормочунун квалификациясынан, даярдыгынан жана тажрыйбалуулугунан улам болот, бирок котормонун негизги критерийлери жетекчиликке алынууга тийиш. Ал эми аталган критерийлер адатта англис-кыргыз котормо таанууда функционалдык-грамматикалык катары аныкталып, төмөнкүлөрдү билдирет: биринчи кезекте көңүлгө алына турган бул, кыргыз тилиндеги котормонун шайкештиги жана англис лексикалык-грамматикалык бирдиктердин функционалдык, т.а., семантикалык шайкештиктери. Мисалы,

5. We waited for them to begin the conversation [Stoker B. *Dracula*] –

Аларсөздүбаштасындепбизкүтүпжаттык.

6. «I have some notes I want you to read over» [London J. Martin Eden] –

«Менде айрым жазылгандары бар, сиз аны окуп берсеңиз жакшы болот эле».

7. Cecelia didn't happen to be there at that time [Thurber J. *The Last Word*] –

Ал мезгилде Цецелия ошол жерде болбой калды.

Тандалып алынган англис мисалдарында инфинитив бар татаал синтаксистик конструкциялар жөнөкөй жайылма сүйлөмдөрдө сүйлөмдүн татаал мүчөлөрү аркылуу колдонулган: татаал толуктооч түрүндө (5) мисалда жанататаал баяндооч катары (6) жана (7) мисалдарда. Бирок кыргыз тилинде алар (5) жана (7) мисалдарда багыныңкы сүйлөм менен берилет же шарттуу багыныңкы сүйлөм түрүндө;

(5) <i>for them to begin</i>	_____ (5) <i>алар баштасын деп;</i>
(6) <i>you to read over</i>	_____ (6) <i>сиз аны окуп берсеңиз;</i>
(7) <i>Cecelia didn't happen to be</i>	_____ (7) <i>Цецилия болбой калды</i>

Коргоого сунушталган баардык теориялык жоболор, англис инфинитивинин жана анын кыргыз тилиндеги шайкеш келген тилдик каражаттарына жүргүзгөн изилдөөбүздүн жүрүшүндө өзүнүн бүтүндөй тастыктоолорун табышты.

Мындан аркы изилдөөнүн перспективасынын планында жеке лингвистиканын планындагы сыяктуу эле лингвистикалык методиканын планында дагы, ошондой эле котормонун теориясы жана практикасы планында тагыраак жана жөндүү жыйынтыктарды изилдөө үчүн славян (орус тилин) тилин тартуу менен аталган теманы изилдеп чыгуу максатка ылайык келмек.

Диссертациялык изилдөөнүн темасы боюнча жарык көргөн макалалардын тизмеси:

1. Борукулова, Г. Ш. Инструменты информационных технологий обработки текста для сопоставительного анализа [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Вестн. Кырг. гос. ун-та стр-ва, транспорта и архитектуры. – 2010. – Вып. 3 (29). – С. 149-153.
2. Борукулова, Г. Ш. Образование английского инфинитива без частицы *to* и соответствующие ему языковые средства в кыргызском языке [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Вестн. Бишкек. гуманитар. ун-та. – 2014. – № 1 (27): Материалы науч.-практ. конф. “Образование. Культура и современность”. – С. 124-127.
3. Борукулова, Г. Ш. Изучение глагольного инфинитива в сопоставительном (германо-тюркском) языкознании [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Вестн. Казах. нац. ун-та им. Аль-Фараби. Сер. филол. – 2014. – № 3 (149). – С. 86-90.
4. Борукулова, Г. Ш. Употребление английского инфинитива в формах Perfect, Continuous и Perfect Continuous и соответствующие языковые средства в кыргызском языке [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Вестн. Кырг. гос. ун-та им. И. Арабаева. – 2015. – № 2: “Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорундагы илимий-изилдөө иштер: реформаланышы, проблемалары, өнүгүү келечеги” аттуу илимий-практикалык конф. – С. 155-159.
5. Борукулова, Г. Ш. Образование английского инфинитива с частицей *to* и соответствующие ему языковые средства в кыргызском языке [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Вестн. Кыргызстана. – 2016. – № 1. – С. 45-49.
6. Борукулова, Г. Ш. Употребление английского инфинитива в формах Indefinite и соответствующие языковые средства в кыргызском языке [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Сборник науч. трудов по итогам Междунар. науч.-практ. конф. / Федер. центр науки и образования Эвенсис. – Астрахань, 2017. – Вып. 2. – С. 20-25.
7. Борукулова, Г. Ш. Английская синтаксическая конструкция [for+существительное (или местоимение)+инфинитив] и ее перевод на кыргызский язык [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Актуальные научные

исследования в современном мире. – Переяслав-Хмельницкий, 2017. – Вып. 10-5 (30). – С. 143-145.

8. Борукулова, Г. Ш. Изучение глагольного инфинитива в общем языкознании [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Изв. вузов Кыргызстана. – 2017. – № 7. – С. 207-210.

9. Борукулова, Г. Ш. Методика перевода английских осложненных синтаксических конструкций с инфинитивом на кыргызский язык [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Наука, новые технологии и инновации. – Бишкек, 2017. – № 9. – С. 208-211.

10. Борукулова, Г. Ш. Английская синтаксическая конструкция [именительный падеж + инфинитив] и ее перевод на кыргызский язык [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Актуальные вопросы и перспективы развития современной науки: материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых (2-6 окт.) г. Санкт-Петербург. – СПб., 2017. – С. 106-109.

11. Борукулова, Г. Ш. Употребление английского инфинитива в форме действительного и страдательного залога и соответствующие языковые средства в кыргызском языке [Текст] / Г.Ш. Борукулова // Вестн. Кырг. гос. ун-та стр-ва, транспорта и архитектуры. – 2017. – № 3 (57). – С. 76-81.

Борукулова Гулсада Шерматовна

10.02.20–тектештирме-

тарыхый, типологиялык жана салыштырматилимий адиштиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Англис инфинитиви жана анын кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиги” аттуу темадагы диссертациялык эмгегинин

РЕЗЮМЕ СИ

Өзөктүү сөздөр: инфинитив, этиштин структурасы, этиштин өздүк эмес формасы, предметтик жана процесстик семантиканын айкалышы, кыргыз тилинде инфинитивдин жоктугу.

Изилдөөнүн объектиси – англис инфинитивинин грамматикалык категориясы жана анын кыргыз тилиндеги эквиваленттери.

Изилдөөнүн предмети – англис тилиндеги этиштик инфинитивдин грамматикалык формасы жана тибине кыргыз тилинде ой жүгүртүү жана кыргыз тилинде трансформациялоо көз карашы менен кароо.

Изилдөө ыкмалары. Иш ар түрдүү илимий-изилдөө ыкмаларына негизделген. Мында 1) эмпирикалык ыкма: байкоо жүргүзүү, жыйноо, системалаштыруу, классификациялоо, фактыларды тактоо: лингвистикалык эксперимент (түшүп калуу, коюу, алмаштыруу, кубулуу, бирдиктерди орун алмаштырып коюу), бир тилден экинчи бир тилге которуу ж.б.; 2) теоретикалык ыкма: анализ, синтез, сүрөттөө, аналогия, тектештирүү, салыштыруу, моделдештирүү, оппозитивдик ыкма ж.б.

Алынган жыйынтыктардын жаңычылдыгы төмөнкүлөрдү камтыйт; биринчиден, инфинитивдин англис тилинде чагылдырылган категорияларынын бардык типтери жана анын кыргыз тилинде функционалдык шайкештигинин

билингвалдык модели иштелип чыкты; экинчиден, англис инфинитивинин бардык эквиваленттери көркөм адабий чыгармалардан жана сүйлөө речинен алынган материалдардын котормолорунда кеңири сүрөттөлүп берилди; үчүнчүдөн, кыргыз тилиндеги кыймыл атооч категориясы англис инфинитивинин негизги эквиваленти жана аналогу катары мүнөздөлдү; төртүнчүдөн, турк тилдеринде инфинитивдин жок экендигин тастыктаган кошумча негиздер келтирилди; бешинчиден, англис инфинитивинин бардык функционалдык - семантикалык эквиваленттери (кыймыл атооч, чакчыл, чакчыл түрмөк, багыныңкы сүйлөм) аныкталды жана берилди.

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн материалдары кыргыз тилдүү орто жана жалпы билим берүү окуу жайлары үчүн англис тили боюнча окуу китептеринин, пособиелеринин “Этиш” бөлүмүн жазууда, жождун филология адистиктери боюнча окуган студенттерге курстук иштерди, квалификациялык магистрдик иштерди жазууда, тил адистиктери боюнча педагогикалык колледждерде, жождордо инфинитивдин теориясы курсун жогорку курстарда окутууда колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

Борукуловой Гулсады Шерматовны
“Английский инфинитив и его функциональные
соответствия в кыргызском языке”

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук
по специальности 10.02.20 - сравнительно-историческое, типологическое и
сопоставительное языкознание

***Ключевые слова:** инфинитив, структура глагола, неличная форма глагола, совмещение семантики предмета и процесса, отсутствие инфинитива в кыргызском языке.*

Объект исследования - грамматическая категория английского глагольного инфинитива и его эквиваленты в кыргызском языке.

Предмет исследования - грамматические формы и типы глагольного инфинитива в английском языке с точки зрения кыргызского языкового мышления и трансформирования на кыргызский язык.

Методы исследования. Работа базируется на различных научно-исследовательских методах. В ней использованы 1) эмпирические методы: наблюдение, сбор, систематизация, классификация, толкование фактов; лингвистический эксперимент (опущение, вставка, замена, преобразование, перестановка единиц), перевод с одного языка на другой и др.; 2) теоретические методы: анализ, синтез, описание, аналогия, сопоставление, сравнение, моделирование, оппозитивный метод и др.

Новизна полученных результатов состоит в том, что в работе, во-первых, разработана билингвальная модель инфинитива, отражающая все типы английской категории в плане их функциональных соответствий в кыргызском языке; во-вторых, описаны все кыргызские эквиваленты английского инфинитива на материале переводов примеров из разговорной речи и художественных произведений; в-третьих, кыргызская категория имени действия охарактеризована как главный эквивалент и аналог английского инфинитива; в-четвертых, приведены дополнительные доводы в пользу идеи об отсутствии инфинитива в

тюркских языках и, в-пятых, выявлены и описаны все функционально-семантические эквиваленты английского инфинитива в кыргызском языке (имена действия, причастия, деепричастия, придаточные предложения и т.д.).

Область применения. Материалы исследования могут быть использованы при написании раздела «Глагол» в учебниках и учебных пособиях по английскому языку для кыргызскоязычных учащихся средних общеобразовательных и специальных учебных заведений, студентов вузов, при написании студентами филологических специальностей курсовых, квалификационных и магистерских работ, при чтении спецкурса по теории инфинитива на старших курсах языковых специальностей в педагогических колледжах и вузах.

SUMMARY

Borukulova Gulsada Shermatovna

“English infinitive and its functional compliance in Kyrgyz language”

The thesis is submitted to confer the scholarly degree of a candidate of philology.

Specialty 10.02.20- comparative historical,
typological and contrastive linguistics.

Key words: an infinitive, structure of a verb, an impersonal form of a verb, combination of semantics of a subject and process, lack of the infinitive in Kyrgyz language.

Research object - grammatical category of the English verbal infinitive and its equivalents in Kyrgyz language.

Research subject - grammatical forms and types of a verbal infinitive in English from the point of view of the Kyrgyz language thinking and transformation into the Kyrgyz language.

Methods of research. Work is based on various research methods. They are 1) empirical methods: observation, collecting, systematization, classification, interpretation of the facts; linguistic experiment (omission, insert, replacement, transformation, shift of units), the translation from one language into another, etc.; 2) theoretical methods: analysis, synthesis, description, analogy, comparison, modeling, appositive method, etc.

The novelty of the received results consists of that in the research work, first, the bilingual model of an infinitive reflecting all types of the English category in the plan of their functional compliances in the Kyrgyz language is worked out; secondly, all Kyrgyz equivalents of English infinitive on the material of translations and examples from the conversation and books of the writers are described; thirdly, the category of the name of the action in Kyrgyz language is characterized as the main equivalent and an analog of the English infinitive; fourthly, additional arguments in favor of the idea about the lack of infinitive are given in Turkic languages and, fifthly, all functional and semantic equivalents of the English infinitive in the Kyrgyz language (names of action, a participle, an adverbial participle, subordinate clauses, etc.) are revealed and described.

Range of application. Materials of the research work can be used in writing the section "Verb" of the textbooks and educational guidance book in English for the Kyrgyz language speaking pupils on the average of general education and special educational institutions, students of higher education institutions, in writing qualification master's theses, course works by students of philological specialties, when reading a special course according to the theory of an infinitive for graduates of language specialties in teacher training colleges and higher education institutions.